

Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost [ISSN: 1451-3870]

Vol. 23, str. 156-171, 2024 god., web lokacija gde se nalazi rad: <http://um.uninp.edu.rs>
Tematska oblast u koju se svrstava rad: Društvene i humanističke nauke / podoblast: Lingvistika
Datum prijema rada: 04.10.2023. Datum prihvatanja rada: 28.09.2024.
UDK: 821.163.4(497.16).09 Сијарић doi: 10.5937/univmis2423159M
811.163.4(497.16)'282

Originalni naučni rad

DIJALEKATSKE SUGLASNIČKE ALTERNACIJE U ROMANU *ROD I DOM* SAFETA SIJARIĆA

Dženisa Mujević

Doktorandkinja na filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu
dzenisa.m.mujevic@gmail.com

Apstrakt

Predmet ovog rada je analiza suglasničkih alternacija u romanu *Rod i dom* Safeta Sijarića. Pripovjedna materija ovog romana sadrži dijalekatske osobenosti istočnih govora Crne Gore, tačnije govora Bihora. Ovaj govor obilježen je brojnim specifičnostima koje ga razlikuju od susjednih i ostalih crnogorskih govora, te obiluje brojnim specifičnim glasovnim alternacijama, kako vokalskim, tako i konsonantskim i sonantskim. Ono čime se ovaj govor diferencira od susjednih upravo su fonetske i fonološke specifičnosti, zatim specifičnosti morfološkog sistema u kontekstu tvorbe riječi, u kontekstu deklinacije, konjugacije, morfološkog sinkretizma u sistemu padežne paradigme. Dijalekatske oznake koje se tiču suglasničkih promjena u navedenim kontekstima, registrovane u jeziku romana *Rod i dom* detaljno su analizirane i objašnjene u radu. Analiza je obuhvatila pojave vezane za pojedine suglasnike i detaljan prikaz alternacija – jednačenja suglasnika po zvučnosti, disimilacije konsonantskih grupa, gubljenja suglasnika i uprošćavanja suglasničkih grupa, jotovanja i umetanja suglasnika.

Ključne riječi: dijalekatske karakteristike, fonetske specifičnosti, suglasničke alternacije, roman *Rod i dom*.

CONSONANT ALTERNATIONS IN THE LANGUAGE OF SAFET SIJARIĆ'S NOVEL *ROD I DOM*

Abstract

The subject of this work is the analysis of consonant changes in Safet Sijarić's novel *Rod i Dom*. The narrative material of this novel contains the dialectal peculiarities of the eastern languages of Montenegro. This speech is characterized by numerous specificities that distinguish it from neighboring and other Montenegrin languages, and it is full of many interesting voice alternations, both vowel and consonant. What differentiates this speech from the neighboring ones are precisely the phonetic and phonological specificities, then the specificities of the morphological system in the context of word formation, in the context of declension, conjugation, and morphological syncretism in the case paradigm system. Dialect marks concerning consonant changes in the mentioned contexts, which are registered in the language of the novel *Rod i Dom*, are analyzed in detail and explained in the paper. The

analysis included phenomena related to individual consonants and a detailed presentation of alternations – equalization of consonants by sonority, dissimilation of consonant groups, loss of consonants and simplification of consonant groups, iotation, and insertion of consonants.

Keywords: dialectal characteristics, phonetic specificities, consonant alternations, the novel *Rod i Dom*.

UVOD

Roman *Rod i dom* Safeta Sijarića¹ jedan je od rijetkih romana u južnoslovenskoj književnosti koji je pisan na dijalektu, te je tako i jedan od rijetkih romana koji originalno prikazuje i čuva specifičnosti jedne vrlo bogate jezičke oblasti na svim lingvističkim nivoima – fonetskom, fonološkom, morfološkom, leksičkom, sintaksičkom. Najsadržajniji je fonetski plan i bilježi najupečatljivije specifičnosti, a one su detektovane i na ostalim nivoima. Posebno je izražena i upotreba originalne lokalne leksike i leksike orijentalnog porijekla prilagođene fonološki i morfološki ovoj govornoj oblasti.

Govor piščevog zavičaja je po svojim osobenostima ijekavsko-ekavski (Jahić 1999: 16). ...*U govoru Bijelog Polja sa okolinom, takođe, i u novopazarsko-sjeničkom kraju govor je, dakle, ijekavsko-ekavski: belopoljski, mesec, sedeo...* (Ivić, 1956: 159). Višedecenijski uticaji iz pravaca ekavskih govora ostavili su snažne tragove na ovu govornu oblast, a uticaj je najviše ostvarivan putem medija, školskog sistema i književne kulture. Kao najvažniji faktor uticaja posebno se ističe kontakt sa populacijom sa ekavskih govornih područja, čije su posljedice kod govornika ove oblasti vidne i danas, a Sijarić ih je vrlo dosljedno zabilježio u ovom romanu, nekada čak i pre naglasio, oživljavajući i najstarije arhaizme i lokalizme.

Roman *Rod i dom* ima osobiti značaj za aspekt analize i materijalizacije govornih specifičnosti u ovoj dijalekatskoj oblasti. Iz korpusa ove jezičke materije izložićemo glavne osobine karakteristične za ovu dijalekatsku oblast.

Kao što je već i kazano, detaljnije će biti proučavane fonetske karakteristike, konkretno suglasničke dijalekatske alternacije. Ovaj roman pisan na dijalektu, sa snažno naglašenim lokalnim obilježjima, kao jedan od rijetkih na prostorima Crne Gore a i u regionu, smatran je jednim od najsmjelijih eksperimenata u novijoj prozi. Ovom pisanom riječju otvara se jedna riznica jezičkog blaga, zaboravljenog, zanemarenog i zapostavljenog, koje doprinosi upečatljivom i vjerodostojnom slikanju pravog epskog i lirskog duha folklorne tradicije Sandžaka. U romanu *Rod i dom* prikazan je jedan segment bogate kulture i tradicije Bošnjaka – svadbena tradicija, gdje je roman svjedok jednog prošlog vremena, sa patrijarhalnom ideologijom i sistemom u pozadini, zaokružena pričom ispričanom „narodnim“ jezikom kao neizostavnim za potpuni kolorit.

SUGLASNICI I POJAVE U VEZI SA NJIMA

Alternacije suglasnika u jeziku romana *Rod i dom* izuzetne su specifičnosti i autentičnosti. Suglasnici koji trpe promjene mogu biti samostalni i vezani za suglasničke grupe, a u nastavku rada biće navedeni pojedini glasovi i pojave odstupanja u vezi sa njima, uz objašnjenja na primjerima ekscerpiranim iz Sijarićevog

romana. Suglasnički sistem dijalekta nema bitnih diferentnih oblika od suglasničkog sistema standardnog jezika, sem što u jeziku romana nije zabilježen par prednjonepčanih konsonanata *ś* i *ź*. U nastavku rada biće predstavljena detaljna analiza položaja suglasnika u pripovjednom materijalu iz pera bošnjačkog pisca Safeta Sijarića.

Konsonant *H*

Konsonant *h* je u crnogorskim govorima imao tri osnovne tendencije: jedni govori ovaj frikativ čuvaju, drugi govori ga sintetišu, a treći ga uopšte ne bilježe (Bošković, 1931: 179). U zapadnoj Crnoj Gori čuva se glas *h* gotovo u svim pozicijama (Stevanović, 1933/34: 47).

Frikativ *h* je uočljivo frekventniji kod muslimanskog, nego kod pravoslavnog stanovništva, i to se najčešće objašnjava uticajem leksike orijentalnog porijekla dospjele na ove prostore posredstvom turskoga jezika (Peco, 1981: 247–248).

Frikativ *h* u jeziku romana *Rod i dom* se čuva:

- a) u inicijalnom položaju u riječi: *hajgir* (5), *haljinama* (6), *hita* (6), *hajvana* (6), *havu* (6), *hazora* (7), *hladno* (11), *hajte* (12), *hleba* (13), *hasul* (16), *hatu* (17), *hič* (20), *hefte* (22), *hajduci* (23), *hapište* (30), *hodi* (31), *halal'te* (36), *hata* (38), *havaj* (39), *holjdedijom* (47), *harčalije* (49), *hakat* (53), *hrmpaliju* (53), *huknuli* (56), *hropcu* (57), *halal* (58), *halata* (60), *huzdu* (62), *homara* (68), *halatom* (70), *hanuma* (79), *hendeke* (81), *hrvalo* (82), *hurdulije* (84), *hadu* (84, 85), *hrapavim* (85), *hadalj* (89), *hilom* (93), *hodža* (95), *hrokati* (98), *halak* (108), *hržući* (131), *hakali* (131), *hitnuše* (132), *haknu* (133), *hrbatu* (133).
- b) u medijalnom položaju u riječi: *snahe* (6), *mahnita* (6), *istrehnula* (8), *mahane* (8), *jediħnice* (8), *pohara* (8), *valaha* (9), *merħaba* (12), *duħan* (14), *rahmetli* (14), *sahata* (22), *njihan* (22), *pritaħirili* (29), *nahrupu* (30, 31), *ruħa* (31), *mahmudijom* (34), *mahrama* (37), *duħe* (40), *čoħe* (46), *uzvihori* (48), *palahao* (51), *poharčit* (52), *džebehane* (52), *nehotke* (55), *omahnu* (57), *zamahom* (57), *zapahnu* (60), *zahrza* (60), *pastuhu* (63), *mahluk* (64), *siromaha* (65), *mahramicu* (65), *meħterdžija* (66), *meħtere* (66, 86), *zagroħtaše* (66), *strahovito* (66), *uħom* (67), *prħnu* (71), *zahaću* (71), *vazduħu* (73), *uzduħa* (77), *zahuktalu* (81), *skrħali* (92), *muħe* (92), *đerdekħanu* (100), *zahrđale* (101), *pustahije* (101), *promahom* (104), *tanahno* (107), *sumahnuto* (112), *alahber* (116), *soħu* (117), *suħo* (119), *pohitati* (120), *nahramljuje* (121), *odruħne* (122), *bahsus* (123), *ishmili* (124), *muħne* (124), *truħnem* (127), *zakahrrio* (128), *dahnu* (130).
- c) u finalnom položaju u riječi: *vrħ* (6), *suħ* (36), *pastuħ* (70), *mah* (80), *gluħ* (110), *strah* (115), *trbuħ* (64), *siromah* (65).

Pored primjera u kojima registrujemo konsonant *h* u finalnoj, medijalnoj i inicijalnoj poziciji, u jeziku pisca bilježimo i primjere u kojima nije registrovan ovaj frikativ, ali su takvi primjeri izuzetno rijetki.

- a) u inicijalnom položaju u riječi: *alaka* (6), *'oćete* (37), *'airom* (40, 43), *'oće* (97), *'imje* (99), *'oĵii* (113), *'oć'* (116).

- b) u finalnom položaju u riječi: *nji'* (9), *Ala'* (21), *navr'* (22), *stra'* (84, 124), *vr'* (112).

U prvom licu jednine aorista:

zakle' (6), *reko'* (6, 21), *bi'* (10, 117), *ču'* (21), *pita'* (37), *sagna'* (116), *rastovari'* (116), *bi'* (117), *povrnu'* (117), *hoća'* (123).

Umjesto konsonanta *h* u finalnoj poziciji u jeziku romana *Rod i dom* registrovana je upotreba sonanta *n*:

[...] *pošto se 'vo dva-triput povrcasmo, bi l' se smel' odman pitat, kad moremo doj?* (36)

Daću, i komora more odman poj [...] (58)

U jeziku romana *Rod i dom* registrovani su i autentični primjeri upotrebe frikativa *h* koji nijesu obilježje standardnog jezika. Frikativ *h* javlja se u inicijalnoj poziciji enklitike za dativ lične zamjenice za treće lice množine, pa se dobija specifičan morfološki oblik *him*. Zabilježeni primjeri upotrebe ovakvog oblika su:

[...] *kako nekom tamo cikne ka' him se pohara* [...] (8)

Da him nije ko šta bolovo. (9)

Oni bi, eto, došli, kad veli 'nako da him je dos' i prijatelj [...] (10)

[...] *odgovoreno da oni mogu doj ako him nije žo cijepat opanke.* (11)

Hajde, Osmanaga, da him se poklonimo još jednom. (27)

Hèj, pa kaka him je to ta čora [...] (28)

Ka da him je, bogomi, nešto mimo drugija [...] (28)

Imalo bi, bogme, šta da him se rekne [...] (31)

E sve him slatko i veselo bilo, dabogda [...] (41)

[...] *i manje him je sad nešto značila.* (41)

Al' ne izgovori to, već odluči da him podiđe. (50)

Zaslužili, i daću him je [...] (58)

Dade him znak nekakač, šta li. (66)

Osvetila bi him se za 'vo, sal kad bi nekako mogla... (69)

Ah, kako bi him se slatko osvetila. (69)

Stavljaju him blage, privijaju obloge. (91)

Dijalekatska karakteristika govora Sijarićevog zavičaja jeste i oblik *hi*, enklitika za akuzativ lične zamjenice za treće lice množine. Morfološki oblik dobijen je sa metatezom fonema:

Dove'te hi sto, ak' 'oćete. (37)

Sred 'vake nevolje da hi dočekaju zatvorena vrata, pa more l' to bit?! (122)

Spirant *h* javlja se i u medijalnom položaju u nekim riječima gdje se u standardnom jeziku ne bilježi, niti je karakteristika dijalekata na prostoru Crne Gore.

Primjeri ove upotrebe su:

[...] *njena lahkonogog Putalja, kog je voljela kako se voli samo insan.* (6)

Pa će polahko i oprezno, kao da ipak bira riječi, jer ovako se one, znao je, uzimaju ozbiljnije. (15)

[...] *opazio taj kao u zvjerke lahki korak* [...] (25)

Bio joj je lahk, prelahk, i kružio je kosama kao u vrzinom kolu, kao sniježna prašina u prosinskom kovitlacu. (47)

Paša je bila poglela, lahko i nježno, po svojoj dorini, zapala u grivu, zblížila se s jakim konjskim vratom. (74)

[...] *to mačji mehko i nježno žensko tijelo ubija i smara.* (105)

U jeziku Safeta Sijarića nema primjera supstitucije konsonanta *h* sa sonantom *v*, tako da nijesu zabilježeni primjer *kuvar, duvan, uvo*. Nema ni primjera jednačenja s konsonantima *g, k i j*. Primjeri *vāzduk, siromak, snāja, kijati, strāg* koji se mogu čuti u ostalim crnogorskim govorima nijesu zabilježeni u jeziku romana *Rod i dom*, a Stevanović ovu pojavu bilježi kao karakteristiku istočnocrnogorskih govora *...poglavito u vasiojevičkoj grani često sam nailazio na zamenu njegovu suglasnikom k, u položaju gde je inače izgubljen. Zabeležio sam: vazduk, uspijek, Mikailo, Metokija* (Stevanović, 1933/34: 48). *U istočnocrnogorskom dijalektu poslije gubljenja suglasnika h, razvio se prelazni zvuk v, ako mu prethodi vokal u i sljeduje mu ma koji drugi* (Stevanović, 1933/34: 46).

U jeziku romana zabilježen je i oblik *šće* (123) u kojem dolazi do jednačenja po mjestu tvorbe.

Upotreba riječi koje čuvaju konsonant *h* je daleko češća od upotrebe riječi u kojima se konsonant *h* gubi. Frekventni su i primjeri pojave konsonanta *h* u finalnoj poziciji u genitivu množine koji je zamijenjen nastavkom *-ja*. Primjeri ovakve upotrebe su:

Ot kojija jo' je majka. Ot kojija je, opet, majka njojna. (9)

Ka da him je, bogomi, nešto mimo drugija [...] (28)

Nije, vele, dijete; puno se njojnija druga zanevestilo. (29)

[...] pa i ot pojedinjia dvonogaca iz našega plemena [...] (31)

Ako se sporazumednemo još oko nekija sitnica [...] (34)

Malo im se čini da se traži pokodža 'vija dukata [...] (35)

[...] te pro kamenitog Milova polja, pa krajem valovitija Žilića, zatijem 'namo na Bačevce [...] (39)

Vežanija oči, povaljena je dole. (42)

Ne bilo mu zlija oči. (63)

Kad eto ti u tome jednok od 'nija Beganovića [...] (116)

[...] no sjarga se tu nekija mu rođaka dokonjaka ibret [...] (117)

Suglasnička grupa *hv* daje kao rezultat suglasnik *f*:

Prvo, bôk je, fala njemu, do pa to je gledna, što se rekne, ka Latinka. (8)

Dobro smo, fala bogu. (13)

[...] treba to i da prifati tako kako je [...] (20)

[...] da joj se jes obratio ta' mladić, priznaće, 'nako hrabro, da je prifatila razgovor [...] (22)

Zafa'te, more, tok ćešketa! (49)

Osjetila je kako se u taj zlatni obručak sva sreća njezina ufati. (51)

S međedom bi s' ufatio! (53)

Pofatan! (53)

A i oko sela su takve šumetine i hurdulije da stra' isana ufati. (84)

A ti – košiju si ufatila, sal da bi stigla. (131)

[...] Paši nepoznata i ako prefatna drveta grublje kore [...] (85)

Prema mišljenju Boškovića (Bošković, 1931: 181) grupa *hv* predstavlja poseban slučaj razvoja velara *h*. Nakon prenošenja frikativne artikulacije na glas *v*, a poslije izvršenog jednačenja suglasnika prema mjestu obrazovanja, frikativna grupa *hf* gubi svoju prvu komponentu. Ovdje se ne uzima u obzir samo priroda artikulacije glasa *h*, nego i njegov položaj. Stoga bi u promjeni *hf > f* bila prisutna jedna vrsta

disimilacije, odnosno redukcija jednog od dvaju frikativnih elemenata, a posebno onog koji je zbog svoje slabe artikulacije bio na udaru (Bošković, 1931: 182).

Orijentalizam *kafa* zabilježen je u oblicima *kahva* (14, 49) i *kahvu* (37, 49, 106, 110).

Proučavajući alterniranje konsonanta *h* u romanu *Rod i dom* možemo zaključiti da ima neznatnih odstupanja i nepodudaranja u odnosu na govor dijalekta ali i znatnih odstupanja u odnosu na standardni jezik. Konsonant *h* se u jeziku romana bilježi u različitim pozicijama u kojima nije registrovan u standardnom jeziku, vrlo je očuvan i čest za razliku od standarda u kojem je prilično redukovan. Kao što je i kazano, ovaj prostor naseljavaju muslimani koji u govoru ovaj konsonant čuvaju i to se objašnjava uticajem leksike orijentalnog porijekla dospjele na ove prostore posredstvom turskoga jezika. Čuvanje ovog konsonanta čini jednu od najizrazitijih osobina ovog govora. Malo je primjera gdje je konsonant redukovan, navedeni su svi ekscerpirani, ali je leksički korpus u kojima je konsonant *h* prisutan obiman.

Konsonant *F*

Na prostoru Crne Gore sudbina konsonanta *f* je neujednačena, istočnocrnogorski govori ga čuvaju (Stevanović, 1933/34: 48), nestabilan je u starocrnogorskim (Pešikan, 1965: 121) i u kolašinskim (Pižurica, 1981: 84,85).

U jeziku romana *Rod i dom*, konsonant *f* odlikuje se stabilnošću i pojavnošću u svim položajima u riječi:

- a) u inicijalnom položaju u riječi: *fjukom* (5), *fistanu* (5), *familija* (16, 23), *feredžu* (34), *fesova* (46), *fursatila* (111), *frštali* (133).
- b) u medijalnom položaju u riječi: *musafir* (12), *musafirsku* (13), *musafiri* (14), *hefte* (22, 37), *munařika* (32), *kadife* (46), *zafrkancija* (54), *kadifi* (59), *profiknuše* (74), *ofrašti* (76), *ofařavši* (76), *zafrkava* (79), *prefiknu* (81), *zofka* (85), *musafom* (88), *sofru* (109), *čiftetom* (116), *potrefi* (116), *nafake* (118), *ćufara* (123), *safa* (128), *trefi* (130).

U medijalnom položaju u riječi registrovano je *f* koje je zamijenilo *v*, odnosno, došlo je do jednačenja po zvučnosti:

sinofčad (9), *slinařče* (129), *skakafci* (132), *řipofčanin* (58), *řipofčani* (56), *lořci* (76).

- c) u finalnom položaju u riječi gdje sonant *v* prešao u *f*, to jest, došlo je do njegovog obezvučavanja:
ostaf (6), *nikakaf* (10), *ćulaf* (13, 80, 122), *takaf* (15, 64), *blagoslof* (20), *krof* (20, 122), *Ahmetof* (23), *'vakaf* (24), *kakaf* (26, 39), *nekakaf* (38), *čarřaf* (106), *křf* (121, 122).

Sonant *v* umjesto konsonanta *f* u finalnom položaju u riječi nije registrovan u jeziku istraživačkog korpusa. Takvo je stanje i u dijalektu – ne dolazi do takve promjene (Stevanović, 1933/34: 48).

Konsonant *DŽ*

U jeziku romana *Rod i dom* pozicija afrikata *dž* nije sporna, registrovan je u pozicijama u kojima se nalazi i u standardnom jeziku, i u primjerima u kojima se nalazi u govoru zavičaja pisca, uglavnom u leksici orijentalnog porijekla. Tako je i u

govoru piščevog zavičaja (Stevanović, 1933/34: 48, 49). Afrikat *dž* upotrebljava se u primjerima:

kandžije (5, 43), *amidža* (11), *sindžir* (11), *džezvom* (13), *džaba* (18, 25, 40), *dženetske* (25), *šaljivdžijke* (26), *džad* (30), *feredžu* (34), *dželati* (44), *binjadžija* (45), *adžo* (46, 47), *muštulugdžijo* (47), *džebehane* (52), *nišandžije* (52), *džinova* (53), *galamdžiji* (55), *sedžade* (58), *džais* (63, 109), *daidže* (64), *mehterdžija* (66), *džada* (73), *kiridžija* (74), *džida* (79), *pokodža* (35), *kodža* (35), *džak* (79), *pendžere* (89), *hodža* (95, 96, 98), *amidžiću* (112).

Iz ekscerpiranih primjera potvrđujemo da je afrikat *dž* najfrekventniji u orijentalizmima i da se skoro samo u orijentalizmima i može naći. Pored primjera upotrebe afrikata *dž* u svim pozicijama gdje se može naći u standardnom jeziku, registrovan je i primjer upotrebe u riječi *žudž* (30), gdje je afrikat *č* zamijenjen afrikatom *dž*, odnosno, njegovim zvučnim parnjakom, ozvučavanja, što je suprotno tendenciji ovog govora k obezvučavanju na kraju riječi koja je ranije navedena.

Konsonanti *Ć* i *Đ*

Jedna od glavnih karakteristika istočnocrnogorskog dijalekta, kako Stevanović (Stevanović, 1933/43: 38, 39) smatra je prelazak krajnjeg *ć* i *đ* u sonant *j*, pa nije neobično što je ova pojava karakteristika i jezika Sijarićevog romana. Sonant *j* umjesto afrikata *ć* javlja se u infinitivu bez krajnjeg *i*, razvojem palatalnosti na štetu palatala *ć*:

maj (10), *rej* (10, 16, 21, 22, 24, 35), *puj* (11), *doj* (11, 22, 35, 39, 117), *prej* (24), *proj* (30), *obuj* (30), *izaj* (92, 127), *moj* (95), *naj* (95, 111), *uj* (98).

Promjenu bilježimo i u imenici *noć*:

[...] *jemca mu boga dajem, crna noj pojela* [...] (31)

Barjaktarević (Barjaktarević, 1966: 50) u proučavanju novopazarsko-sjeničkih govora bilježi ovakvu pojavu i smatra da se formiranje oblika infinitiva na *j* izvršilo prije nego što je završen proces umekšavanja dentala *t* kod glagola tipa prethodno ekscerpiranih. Stevanović smatra da je formiranje infinitiva na *j* vjerovatno došlo *gubljenjem frikativnog elementa i razvijanjem palatalnosti do punog umekšavanja i stvarnog prelaza u određen glas j* (Stevanović, 1933/34: 39).

U jeziku romana *Rod i dom* umjesto afrikata *ć* u infinitivu bez finalnog *i* javlja se i frikativ *s*, kao uticaj analogije: *obis* (32), *izis* (58), *is* (62).

U jeziku romana *Rod i dom* zabilježeni su i primjeri gdje se umjesto afrikata *ć* pojavljuje afrikat *đ*, kao rezultat prelaska bezvučnih konsonanata u finalnoj poziciji u zvučne, što je suprotno tendenciji ovog govora k obezvučavanju na kraju riječi koja je ranije navedena: *izidđ* (20), *mladiđ* (20). Takođe, zabilježeni su i primjeri *doće* (50) i *naće* (56) gdje dolazi do jednačenja suglasnika po zvučnosti nakon gubljenja vokala *i* u intersuglasničkoj poziciji.

U jeziku romana registrovani su i primjeri u kojima afrikat *ć* zamjenjuje frikativ *š*: *šutke* (7, 101, 123), *šutnja* (14, 38, 129), *pošutio* (23).

Takođe, umjesto konsonanta *đ* zabilježena je upotreba konsonanta *ć*, njegovog bezvučnog parnjaka, odnosno njegovo obezvučavanje, u riječi *tudi*, gdje se finalni vokal *i* gubi, u slučaju kada je u narednoj riječi na inicijalnoj poziciji bezvučni suglasnik dolazi do jednačenja po zvučnosti: [...] *da žensko ide po' tuć krof* [...] (20).

U riječima orijentalnog porijekla uočena je pojava palataliziranja velara *k*. Ovu pojavu bilježimo u pozdravnim konstrukcijama. Zabilježen je primjer [...] *selam aleć – reče Osmanaga. – Alećemo selam* [...] (12). U navedenim primjerima došlo je do gubljenja sonanta *j*. U istoriji jezika velari su trpjeli promjene u kontaktu s palatalnim glasovima, ispred vokala *k* i *g* prelazili su u *ć* i *đ*, što je vidno i kod leksike preuzete iz orijentalnih jezika.

Sonant *J*

U jeziku Safeta Sijarića sonant *j* je stabilan i upotrebljava se i u slučajevima koji nijesu obilježje standardnog jezika, što će biti analizirano. Pripovijedni materijal kod ovog sonanta bilježi odstupanje u primjeru *opet* gdje je dodat sonant u inicijalnoj poziciji: *jope'* (27), *jopet* (27, 40, 50). U nepromjenljivim vrstama riječi umjesto konsonanta *d* javlja se sonant *j*: *kak'a goj* (41), *kol'ko goj* (61), *šta goj* (130).

PROMJENE U VEZI SA ZVUČNOŠĆU

Fonetičnost jezika Safeta Sijarića se ne ograničava na jednu riječ, već obuhvata jednačenje suglasnika po zvučnosti između dvije susjedne riječi. Evidentirana jednačenja suglasnika u savremenom jeziku se nikad ne bilježe pismom, iako se izgovaraju. Tako u pozicijama dodira dvije riječi, na finalnim suglasnikom jedne i inicijalnim suglasnikom druge riječi dolazi do alterniranja po sonornosti.

Vrlo je česta sonorizacija bezvučnog konsonanta *s* kada je u funkciji prijedloga u padežnoj sintagmi u kojoj njen drugi član počinje zvučnim suglasnikom:

z dobrijem momkom (20), *z braćom* (22), *z božim bismiletom* (33), *z božim gairetom* (96), *z dugijem vijekom* (96), *z babom* (98), *z božim bismiletom* (98), *z gotovijem brašnom* (116).

Alterniranje po zvučnosti – prilagođavanje zvučnosti prema početnom suglasniku naredne riječi bilježimo u pojavnostima:

a) Ozvučavanje:

imaž dobru dušu (18), *ispitađ zna* (20, 22), *velič da ne damo* (31), *baž brez mahane* (31), *baž da vidimo* (31), *jož dijete* (36), *vi'ž da s' ne more* (61), *čag do Šipovica* (66), *jož da hoće* (91), *znaž đe* (99), *g zemlji* (114), *za vaz bila* (20), *čojeg dobar* (20), *odlučid bilo šta* (21), *naž dočekuješ* (22), *glaz da se čuje* (65), *vaz dvoje* (105), *čojeg-žena* (111), *naled ga bilo* (116), *vijeg da preturim* (127), *vaz dvojica* (130).

b) Obezvučavanje:

ot kojija (9), *rat čega* (14), *širokogrut ka što jesi* (20), *ot sebe* (20), *us to* (21), *ot koje planina zveči* (22), *dobrok svog* (23), *ostalok tiče* (25), *nekok posla* (26), *ot pojedinija dvonogaca* (31), *morad za sve* (31), *djevojčinok sanduka* (37), *jednok svedoka* (42), *daruju kok su dužni* (50), *ot prve namače* (51), *is kuće* (59), *pot čadore* (66), *nis polje* (66), *nasret puta* (68), *nis kak'u duboljagu* (81), *pot same Vrhove* (90), *kot kuće* (91), *pot pastuha* (103), *ot čeketala* (116), *ot sela* (122), *ot svakoga* (130), *ot čojeka* (130), *oka svok, paćeničkok* (133).

Obezvučavanje suglasnika na finalnoj poziciji u navedenim prijedlozima javlja se i u slučajevima kada se na inicijalnoj poziciji naredne riječi nalazi vokal:

ot Alaha (20), *is oka* (31, 133), **trak** *uidem* (31), *us izdubljeni Gojranik* (39), *ot očine kuće* (63), *nis urvinu* (92), *otut uz Razmilovac* (93), **sat** *ode* (38), **sat** *i tvoja kuća* (89), **sat** *uj* (98), **sat** *ubio* (107), **svok** *otkida* (19), **jednok** *udarca* (25), **jednok** *od 'nija Beganovića* (25), *d' svežeš* **vol** *arsuza* (116).

Zvučni suglasnici u finalnoj poziciji obezvučeni su u sljedećim primjerima u prethodno navedenim situacijama:

Obezvučavanje suglasnika u medijalnom položaju u riječi bilježimo u primjerima: *iskomatali* (19) i *nesklatna* (65). U *iskomatali* očito je prvo došlo do obezvučenja u riječi *komat*, pa je na osnovu tog oblika napravljena tvorenica, kao i *nesklatna* od *nesklat* < *nesklad*.

Zabilježen je i primjer **ka'-tat** (92) u kojem je došlo do jednačenja i gubljenja suglasnika u prvom dijelu i obezvučavanja suglasnika u finalnoj poziciji u drugom dijelu udvojenog priloga.

DISIMILACIJA SUGLASNIČKIH GRUPA

Najfrekventniji primjer progresivne disimilacije u jeziku korpusa istraživanja registrovan je u slučajevima kada suglasnička grupa *mn* prelazi u *ml*, i to u prilogu *mlogo* i izvedenicama nastalim od njega. Ekscerpirani primjeri su:

Jal' da je nešto razvučeno ka mlogo jedihnice [...] (8)

Ne vrijedi mlogo ni čekati. (24)

Bili su uvjereni da neće poharčit mlogo džebehane. (52)

[...] *a neće on to mlogo, ne boj se* [...] (97)

[...] *ima l' mlogo posla* [...] (111)

Pored ovih primjera zabilježeni su i primjeri gdje je očuvana grupa *mn*: *mnogo* (24, 56, 62, 76).

Pored progresivne disimilacije, koja je ostvarena u navedenim primjerima, disimilaciju *mn>ml* bilježimo i u primjeru *jamlim* (31, 65).

Registrovani su i oblici:

pretproljetnje (5), *proljetnji* (9), *sretna* (14), *sretni* (21), *nesretnika* (30), *nesretnik* (49), *nesretne* (57), *presretni* (58), *najsretniji* (91), *sretnom* (108), *nesretni* (114), *nesretna* (122), *nesretnica* (127), *nesretnicom* (133), *nedatnjoj* (95), *nedatnjo* (129).

Stevanović u proučavanju istočnogorskog govora bilježi primjere *ljevši*, *vsuje*, *vsi*, *kluvko* itd. (Stevanović, 1933/34: 58), gdje bilabijali *p* i *b* prelaze u *v* ispred *s*, *z*, *š* i *k*. Ovi primjeri upotrebe nijesu zabilježeni u jeziku Sijarićevog romana, registrovani su standardizovani oblici: *psi* (11, 104, 119), *psuju* (23), *opsuje* (116), *popsovo* (116), *psovati* (117).

GUBLJENJE SUGLASNIKA I UPROŠĆAVANJE SUGLASNIČKIH GRUPA

Do gubljenja konsonanata *t* i *d* dolazi u slučaju kada se isti suglasnik nađe na kraju jedne i na početku druge riječi, tj. na dodiru riječi:

pre' devojačka vrata (16), *vide'* tuđe (17), *vaka'* ti je (18), *o'* dukata (34), *bi'* taka (41), *bi'* ta Dupljakuša (41), *sa'* da'te (53), *po'* duvag (104).

Proučavaoci crnogorskih govora redovno bilježe gubljenje dentala ispred nastavka -*stvo* (Stevanović, 1933/34: 51; Pešikan, 1965: 114; Čupić, 1977: 61; Vuković, 1938/39: 32), dok standardni jezik poznaje samo oblike sa očuvanim dentalima. Gubljenje dentala u navedenoj poziciji redovna je pojava u svakodnevnom govoru u zavičaju pisca (Barjaktarević, 1966). Ekscerpirani su primjeri koji bilježe ovakvu pojavu:

bogastva (11), *bogastvo* (20), *ljustvu* (92), *lju'ska* (103).

Suglasnici *t* i *d* obično se gube u prefiksima, kao i u govoru piščevog zavičaja: *o'seko* (118).

Gubljenje suglasnika *t* zabilježeno je i u primjeru *suprostavit* (107), kao i u primjeru *svijesku* (13).

Obezvučeni dental *d* u finalnoj poziciji u prijedlogu *od* (*ot*) gubi se u jeziku pisca ispred riječi koje počinju nekim dentalom ili frikativom. Primjeri ovakvog gubljenja suglasnika u jeziku romana *Rod i dom* su:

o' zdravlja i napredluka (13), *o'* srca svok (19), *o'* toga (21, 26), *o'* sreće (23), *o'* Šipovica (28, 39), *o'* drugija (31), *o'* svile (34), *o'* tri'jez' dukata (34), *o'* dukata (34), *o'* šume (39), *o'* svoje lubine (65), *o'* same bruke (69).

Suglasnici *t* i *d* gube se i u finalnim pozicijama riječi jer su u pitanju gubljenja suglasnika ili zbog sličnosti/istosti (*pame'* dobro služi (10), *bi'* dobro (40), *ka'* tačno (42), *ka'* tako (12), ...) ili zbog mogućnosti tvorenja afrikata u slučaju da ostanu (*vra'* ćeš jeda' dan slomit (6), *ka'* se dijete odvaja (20), *naro'* što zbori (41), *ka'* se (116), *ka'* se junak (117), ...).

Zabilježen je i primjer *ka'* him (8), gdje imamo težak suglasnički skup za izgovor (*dh*, odnosno *th* kad se izvrši asimilacija po zvučnosti).

Jezik romana *Rod i dom* bilježi građenje futura kao u savremenom, standardizovanom, odnosno gubljenje suglasnika *t* ispred afrikata ć:

videćemo (21, 33, 89), *priznaće* (22), *izvadiće* (25), *daćemo* (32), *omrknućemo* (50), *ostaće* (61), *saviće* (97), *skinuće* (97).

Finalna grupa *st* u govoru Sijarićevog zavičaja nije očuvana, gubi se dental *t* u finalnoj poziciji riječi u svim kategorijama:

dos' (10), *boles'* (13), *jes'* (30, 31), *čas'* (21), *drskos'* (18, 92), *pomus* (109), *odves* (39), *doves* (36), *uves* (9), *naves* (24), *prs'* (97), *rados'* (65), *žalos'* (65).

Nakon gubljenja konsonanta *t* sa finalne pozicije dolazi do jednačenja po zvučnosti kod konsonanta koji je ostao nakon gubljenja, jer je u inicijalnoj poziciji suglasnik koji je nejednak po zvučnosti suglasniku sa finalne pozicije prethodne riječi: *jez da je maloletno* [...] (9).

Gubljenje dentala *t* karakteristika je, osim istočnocrnogorskih govora, i starocrnogorskih i bjelopavličkih, govora zapadne i sjeverne Crne Gore (Pešikan, 1965: 113; Čupić, 1977: 59; Vuković, 1938/39: 32; Pižurica, 1981:105).

U jeziku ispitivanog pripovijednog materijala romana *Rod i dom*, potvrđeni su primjeri koji reprezentuju pojavu gubljenja sonanta *v*. Stevanović (Stevanović, 1933/34: 54, 55) bilježi ovakvu pojavu u istočnocrnogorskim govorima kao pojavu širih razmjera, dakle prisutnu u govoru Sijarićevog zavičaja. Primjeri ove upotrebe zabilježeni su romanu kod imenice *čovjek* i zamjenice *kakav* i njenih tvorenica:

čojeka (9,10, 121, 130), *čojek* (10, 20, 24, 30, 61,97 109, 122), *čojeku* (17, 31, 109, 124, 126), *tak'a* (20), *kojekak'e* (20, 22), *kak'a* (25, 28, 32, 59, 89, 100, 116), *čojče* (29, 61), *svakak'a* (31), *kak'om* (39), *međedom* (53), *čojekom* (115), *nekak'o* (118), *nekak'i* (133), *ode* (37, 38, 62, 64, 116, 127, 129) i *ode* (116).

Nasuprot ovih primjera javljaju se i primjeri sa očuvanim labiodentalom *v*:
čovjek (11, 14, 15, 49, 52, 56, 66, 88, 93, 110, 111, 114, 118, 124, 130),
čovjekom (11, 47, 57), *čovjeka* (46, 57, 88).

Gubljenje sonanta evidentno je i u slučaju kada se nađe na dodiru riječi, odnosno finalnoj poziciji jedne i inicijalnoj poziciji druge riječi: *čita' vijeg* (127).

Osim pomenutih suglasnika, vrlo je nestabilan sonant *j* koji se redovno gubi iza nekadašnjih mekih suglasnika. Vujović (Vujović, 1953: 945) smatra da se po novom jotovanju, XVII–XVIII vijek, suglasnik *j* iza *č*, *š*, *ž* i *r* gubi gotovo na čitavoj teoriji Crne Gore. Ova pojava registrovana je i u jeziku pisca: *božim* (16, 33, 96, 98), *boži* (29), *'ruž'e* (120).

Gubljenje sonanta *j* imamo i u imperativu:

čuva' (19), *nemo'te* (24, 62), *pobi'* (29), *sprema'te* (50), *da'te* (50, 53), *pogleda'te* (55), *neda'* (57, 97), *ćera'te* (61), *posluš'a'* (61), *nemo'* (61, 106, 117, 124, 130), *da'* (62), *neda'te* (71, 72), *pohita'* (110, 113), *odbi'* (112), *odbi'te* (121, 122), *lista'*, *lista'* (132), *kuka'* (132).

Uzrok ovakve pojave možemo tražiti u slaboj artikulaciji sonanta *j*.

Labiodental *j* izostavlja se i u položaju slabe artikulacije, u pokaznoj zamjenici *taj*, što potpuno odgovara stanju u govoru piščevog zavičaja, što ističe i Stevanović u *Istočnocrnogorskom dijalektu* (1933/34: 75), a karakteristika je i ostalih govora Crne Gore – starocrnogorskih, govora Crmnice, Bjelopavlića, govora okoline Kolašina itd. Ekscerpirani primjeri izostavljanja labiodentala *j* u jeziku Safeta Sijarića su:

ta' Isla' (10), *ta' bi odgovorio* (18), *ta' razgovor* (21), *ta' mladić* (22), *ta' rim* (30), *ta' njihani* (54), *ta' jedek* (60), *ta' vaš injat* (61), *ta' tvoj 'nam'* (94), *ta' narod* (112), *ta' bahsus* (123).

Labiodental *j* gubi se i u slučaju dodira dvije riječi, gdje jedna završava sonantom *j* a druga počinje: *jo' je* (9, 31).

2.5. U inicijalom položaju suglasničke grupe *pt* i *gd* uprošćene su i kod druge je izvršeno jotovanje: *tica* (8, 72, 78, 127), *tice* (59), *đe* (17, 54, 60, 66, 95, 98, 99, 102, 110, 116), *neđe* (21), *ponede* (23), *nide* (30), *svuđe* (40).

2.6. U jeziku romana *Rod i dom* bilježimo i gubljenje sonanta *r* u finalnoj poziciji: *viho'* (66).

Nekada se sonant *r* nalazi na mjestu konsonanta *ž* u riječi *može*:

Da bôk čuje, bolje bit ne more – pohvali se i Ahmet. (14)

Oči tvoje, Pašo, kažuju m' d' imaž dobru dušu, i glas tvoj – to se ne more sakrit. (18)

Ka što se ništ' arđavo ne more ni rej! (21)

[...] *da l' more o' toga šta bit.* (21)

No ne more to tako – otrpe; ne seče se drvo iz jednog udarca. (25)

More l' za tri hefte? (37)

Daću, i komora more odman poj – reče. – Komora more poj, a brzo će izis i nevesta. (58)

Viž da s' ne more proj bres toga. (61)

*Tamo sam ja na toliki poso i rizik – pa to niko ne **more** verovat.* (129)

Gubljenje grupe *di/ti* u medijalnom položaju u riječi zabilježeno je kod imperativa drugog lica množine: *vo'te* (48), *zafa'te* (49), *se'te* (50), *vi'te* (53), *uve'te* (99).

Ova pojava evidentna je i kod prezenta drugog lica jednine glagola *vidjeti* – *vi's* (106).

Gubljenje sonanta *n* bilježimo u sljedećem primjeru: *isan* (29, 30), *isana* (84, 116). U ovom primjeru dolazi i do gubljenja vokala *i*: *'sanske* (22), *'san* (16). Uporedno sa ovim važno je pomenuti otpadanje glasova dviju zasebnih riječi, na kraju jedne i početku druge, što proističe iz redukcije glasova *j*, *h* ili i bez toga, kao na primjer:

*Neće **Osma' ni** za kijem kupit ugriske [...]* (112).

U romanu je na fonetskom planu vrlo izrazito izostavljanje slogova u riječi, djelova riječi, redukcija slogova nakon koje dolazi do dodatnih glasovnih alternacija, sa namjerom jezičke lapidarnosti i ekonomičnosti u jeziku, lakoće u izgovoru. U jeziku romana *Rod i dom* izuzetno je frekventna ova pojava, kao i u govoru piščevog zavičaja, i to posebno kod glagola. U nastavku će biti navedeni glagoli koji podliježu ovoj redukciji na primjerima ekscerpiranim iz Sijarićevog romana:

a) hoćeš – hoj

*E **hoj** duše mi. Evo što reko'. I zakle' se.* (6)

*Pa evo, daćemo ti vremena kol'ko **hoj** – ugrabiše gosti za dizgin.* (32)

*Šta **hoj** ti?" borio se, u svom teškom muku, sa sobom čovjek.* (93)

*Ne more ni u izbu – pretrpana je, prilogama. I šta **hoj** sat?! (95)*

*Mak'se tamo. Šta **hoj** to? (103)*

b) možeš – moš

***Moš** li čuvat, đevojko? – pitao bi. A u obraze mu lijepo udari vatra, sveg ga oblije rumenilo.* (17)

*A što ne **moš**, jadna šćeri? (128)*

c) nećeš – nej

*E **nej**, vala – zadirktivale su je cure, velike jedne veseljačice i šaljivdžijke.* (26)

*E nadamo se, domaćine, verujemo u boga, da nas **nej** više mučit i vrćat – rekoše, još se toga pomalo bojeći. – Da nas **nej** sekirat i srce nam lomit.* (33)

*E **nej**, vala, bajraktaru – procijedi Paša kroza zube i, protutnjavši pokraj sretilaca, dodade još brže.* (80)

*E što me **nej** još udarit! Valaha... zlo bi bilo! (124)*

*Drugome ti prijeti tijem konopcem – odgovori mu ona, uvrijeđenog ponosa. A mene **nej**.* (125)

d) đe hoćeš – đe hoj – đojⁱⁱⁱ

***Đoj** ti tamo?! (8)*

e) šta hoćeš – šta hoj – štoj

***Št' 'oj** to, Osmanaga? (113)*

***Št' 'oj** to? – ponovila je učvrstivši se. (113)*

f) makni se – makse

***Mak'se** tamo. (102)*

*[...] **mak'se** tamo, pomer se 'namo. (111)*

Gubljenje glasova zabilježeno je i u sljedećim slučajevima: *pomakte* (49), *mak'te* (92).

Suglasničku alternaciju bilježimo i kod glagola *kazivati*: *kažuju* (18), *kažuje* (116). Gubljenje dentala *z* bilježimo u prijedlogu *iz* u slučaju kada sljedeća riječ iza prijedloga počinje suglasnikom *z*: *i' zatvora* (127).

U jeziku romana potvrđen je i šćakavizam: *pušća* (133).

JOTOVANJE

Iza suglasnika *p*, *b*, *v*, *m*, *s*, *z*, *d*, *t*, *s* i *l* kratko *jat* zamijenjeno sa *e* i ovo je jedna od najbitnijih oznaka govora pišćevog zavičaja, a i jezika romana:

besnila (6, 30), *besniš* (6), *osetila* (7), *deca* (9, 52, 64), *mesta* (12, 94, 95, 122), *veru* (12), *pravovernu* (12), *mestu* (16), *razumet* (21), *videlo* (21), *mesto* (23, 34, 35), *videt* (24), *vere* (24), *pomera* (28), *zanevestilo* (29), *nevestu* (29, 34, 61), *sekirat* (33), *verujemo* (33), *meseca* (37), *smera* (43), *nevesti* (50), *nevesta* (51, 58, 59, 110), *neveste* (51), *vera* (58, 78, 86, 114), *nevestina* (61), *peške* (62), *pesmu* (64), *smesta* (68), *besnilo* (92), *besnet* (108), *sekira* (108), *dece* (110), *dece* (111), *o'seko* (118), *poverenik* (118), *mrzu* (127), *verovat* (129), *seti* (130).

Novo jotovanje suglasnika *t* i *d* poznaju svi govori jekavskog tipa, to bilježimo u primjerima iz jezika romana:

- a) *dje* = *đe*: *đevojče* (8), *đevojka* (8, 13, 25, 53, 104), *đevojkom* (16, 18), *đevojci* (17), *đevojko* (17), *neđe* (21), *ponede* (23), *đevojku* (25), *niđe* (30), *đetetu* (30), *svuđe* (40), *đeca* (111), *ođe* (116), *đever* (124, 125), *đeverčina* (125), *đede* (127), *đeci* (128), *đece* (129).
- b) *tje* = *će*: *oćerani* (28), *prećeruju* (30) *prećera* (56) *ćeraše*, *doćera* (66), *ćešila* (104).

Kod jotovanja treba pomenuti i afrikat *đ* u vezi sa palatalom *j* od glasa *jat* poslije ispadanja labiodentala *v* iza dentala (ista promjena bilježi se kod afrikata *ć* u dijalektu, ali to u ovom radu nije zabilježeno): *mededom* (53).

- c) *l* i *j* = *lj*: *ljepotana* (63), *ljepotom* (70), *ljepotu* (77), *ljeskovo* (79), *ljetu* (89), *ljepota* (93, 108), *ljepote* (115), *ljeskovaka* (130).
- d) *n* i *j* = *nj*: *njedrima* (17), *njedra* (17), *raznježila* (19), *nježno* (72, 105), *raznježilo* (99), *nježnosti* (113).

Zabilježeni su i primjeri jotovanja: *prihvaćali* (23).

UMETANJE I DODAVANJE SUGLASNIKA

Analizirajući partikule koje se upotrebljavaju kao sastavni dio priloga u jeziku Safeta Sijarića zabilježena je partikula *r* i javlja se u riječi *onda*: *ondar* (35, 39, 109).

Partikula *r* bilježi se i u riječi *ozgor* (67, 85, 92, 97, 100, 112).

Sonant *r* registrovan je i u pozicijama u kojima se ne bilježi u književnom jeziku, a karakteristika je i govora pišćevog zavičaja, i to u medijalnom položaju u riječi, između usenog konsonanta *b* i vokala, kao rezultat kontaminacije, prema nekadašnjem starom prijedlogu *prez*:

brez mahane (8, 31), *brez neke* (10), *brez mene* (21), *brez riječi* (24), *brez ručka* (24), *brez vere* (24), *brezobrazluk* (30, 116), *brez ruha* (31), *brez glave* (112), *brez milosti* (113).

U ovom slučaju zabilježeni su i primjeri obezvučavanja finalnog *z*:

bres arđave misl' (13), *bres očina znanja* (21), *bres uvijanja* (22), *bres cenkanja* (35), *bres toga* (35, 61), *bres čega* (42), *bres 'itnje* (99), *bres krvi* (126).

Partikula koja se javlja u jeziku pisca je i partikula *kan* u priloškoj odredbi za mjesto: *'dekan* (22), *odekan* (24).

Ovoj pojavi pripadaju i oblici dodavanja partikule *n*:

bidnemo (16), *bidni* (20), *bidnete* (21), *bidnu* (24), *bidne* (21, 24, 32, 33, 36, 41, 57, 118, 122), *bidnem* (127), *sporazumednemo* (34), *nadadne* (110), *zadadne* (131).

Prva četiri primjera bilježe i supstituciju vokala *u* u vokal *i*, kao i u primjeru *bidi* (61) umesto *budi*.

Kod zamjenica najčešća je partikula *zi* koja se dodaje padežnim oblicima (dativu i lokativu jednine): *njojzi* (21). Zabilježeni su i primjeri *njezin* (20, 21, 25), *njezine* (23, 40, 72), *njezinu* (41), *njezina* (51), *njezino* (64), *njezinoga* (87). Pored ovih bilježe se i oblici *njihan* (54, 63), *njihnoj* (22), *njihno* (133).

ZAKLJUČAK

Proučavajući dijalektske specifičnosti u jeziku romana *Rod i dom* može se zaključiti da je pripovijedna materija romana sačuvala dijalektske osobenosti istočnocrnogorskog dijalekta, odnosno osobenosti južnih sandžačkih govora, i da je roman vrlo rijedak izvor koji vjerno bilježi autentična dijalekatska obilježja. U radu su detaljno analizirane registrovane suglasničke alternacije. Analiza je obuhvatila pojave vezane za pojedine suglasnike, kao i detaljan prikaz alternacija – jednačenje suglasnika po zvučnosti, disimilacija konsonantskih grupa, gubljenje suglasnika i uproščavanje suglasničkih grupa, jotovanje i umetanje suglasnika. Na osnovu registrovanih primjera suglasničkih alternacija možemo zaključiti da ova govorna oblast i dijalekat kojim Sijarić piše posjeduje neizmjereno fonetsko, leksičko, morfološko i sintaksičko bogatstvo. Zaključujemo da je stabilnost suglasničkog sistema jaka i bez bitnih diferentnih oblika u odnosu na standardni, sem što nije registrovana upotreba para prednjonepčanih konsonanata *ś* i *ž*. Iz analize alternacija pojedinih glasova vidimo da se konsonanti *h* i *f* dosljedno čuvaju u svim pozicijama, kao i u govoru pišćevog zavičaja, za razliku od ostalih crnogorskih govora u kojima se gube ili prelaze u glasove slične artikulacije, njihove moguće zvučne parnjake. Takođe, primjetne su i zamjene suglasnika određenim suglasničko-samoglasnikom grupama. Konsonanati *ć*, *đ* i *dž* su, takođe, stabilni i očuvani, sa zabilježenim odstupanjima od standarda. Kada su u pitanju glasovne promjene najfrekventnija je jednačenje suglasnika po zvučnosti, u punoj mjeri je prisutna, a tome u prilog stoji niz primjera u kojima je došlo do ove alternacije. Fonetičnost jezika u romanu nije ograničena na jednu riječ, već obuhvata jednačenje suglasnika po zvučnosti između dvije susjedne riječi. U savremenom jeziku ova jednačenja se ne bilježe, iako se izgovaraju. Veliki je broj primjera i različitih slučajeva u kojima dolazi do jednačenja po zvučnosti, što je u radu detaljno i predstavljeno. Pored ove alternacije u radu vrlo frekventno bilježimo i gubljenje suglasnika, kao i njihovo umetanje u slučajevima u kojima ih savremeni jezik ne bilježi. Registrovani su i primjeri disimilacije suglasničkih grupa. Odstupanja i autentična alterniranja bilježe se i na planu jotovanja. Na osnovu cjelokupne analize može se zaključiti da je jezik romana na planu

suglasničkih alternacija izuzetno autentičan, a roman, kao jedan od rijetkih koji bilježi dijalekatske oblike, vrlo vrijedan izvor.

IZVORI

1. Sijarić, S. (2000) *Rod i dom*. Libertas. Bijelo Polje.

LITERATURA

1. Barjaktarević, D. (1966) *Novopazarsko-sjenički govori*. Beograd: Srpski dijalektološki zbornik, knjiga XVI.
2. Bošković, R. (1931) *O prirodi, razvitku i zamenicama glasa h u govorima Crne Gore*. Beograd: Južnoslovenski filolog XI.
3. Ćupić, D. (1977) *Govor Bjelopavlića*. Beograd: Srpski dijalektološki zbornik, knj. XXIII.
4. Jahić, Dž. (1999): *Bošnjački narod i njegov jezik*, Trilogija o bosanskom jeziku, knj. 1. Sarajevo: Ljiljan.
5. Miletić, B. (1940) *Crnički govor*. Beograd: Srpski dijalektološki zbornik IX.
6. Mujević, Dž. (2022) „Fonetske specifičnosti govora Rožaja“, *Vaspitanje i obrazovanje*, br. 3. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
7. Peco, A. (1981), *Prilozi proučavanju prijepoljskog kraja. I. Govor Milakovića u svjetlosti susjednih ijekavskih govora; II. Govor sela Hisardžika*, Seoski dani Sretena Vukosavljevića VIII, Prijepolje, 239–262.
8. Pešikan, M. (1965) *Starocrnogorski, srednjokatunski i lješanski govori*. Beograd: Srpski dijalektološki zbornik, knj. XV.
9. Pižurica, M. (1981) *Govor okoline Kolašina*. Titograd: Posebna izdanja, CANU, knj. 12. Odjeljenje umjetnosti, knj. 2.
10. Stevanović, M. (1933/34) *Istočnocrnogorski dijalekat*. Beograd: Južnoslovenski filolog, knjiga VIII.
11. Vujović, L. (1953) *Crnogorski govori*. Enciklopedija Jugoslavije, 2. Bosna – Dio.
12. Vuković J. (1938/39) *Govor Pive i Drobnjaka*. Beograd: Južnoslovenski filolog, knjiga XVIII.

RESUME

In the language of the novel *Rod i Dom*, the narrative material has preserved the dialectal peculiarities of the Eastern Montenegrin dialect. The novel is a very rare source that faithfully records authentic dialect features, and this is its added value. The work includes the analysis of registered consonant alternations related to individual consonants and consonant groups – equalization of consonants by sonority, dissimilation of consonant groups, loss of consonants and simplification of consonant groups, iotation and insertion of consonants. Based on the registered examples of consonant alternations, we conclude that this speaking area and the dialect Sijarić writes in have immense linguistic richness. When it comes to voice changes, the most frequent is the equalization of consonants by sonority, it is fully present as shown by several examples in which this alternation occurred. The phonetic nature of the language in the novel is not limited to one word but includes the equalization of

consonants by sonority between two adjacent words. In addition to this alternation, in this paper we also frequently note the loss of consonants, as well as their insertion in cases where the modern language does not record them. Examples of dissimilation of consonant groups and iotation were also registered. Based on the overall analysis, it can be concluded that the language of the novel is extremely authentic in terms of consonant alternations.